

WACHA IMRE: BESZÉLGESSÜNK A BESZÉDRŐL!

Kossuth Könyvkiadó 1978. 196 p.

Wacha Imre gondos, precíz, alapos, kimunkált, tiszta gondolatsorok logikus megfogalmazója. Fejezetcímek és tartalomjegyzék nélkül is világos felépítésű könyv éppen a címszerű tagolás híján arra készlet, hogy sodró lendületű, problémafelvető, -kifejtő és -lezáró, de ezekre újabb gondolategységeket építő munkáját végigolvassuk, „vele beszélgetve” megismerjük napjaink élő nyelvét, tipikus hibáit és a helyes beszéd követelményeit, ezek nyelvészeti-szakmai alapú téziseit, de úgy, hogy — az íróval együtt remélve — a mindennapi ember is szívesen „megbeszélje önmagával”, mintegy fölismerje, tudatosítsa gondolkodásának, beszédének hatékonyságát, hiányosságait és erőnyeit.

A szerző folyamatosan megfigyelteti a fejezetrészekben található idézeteket, ezeket magyarázza, elemzi, velük játékra invitál, beszélget róluk. A sok idézet itt nemcsak illusztrál, hanem vagy szakmai háttérrel ad a gondolatsornak, vagy elemzésre, viszonyításra, fölismerésre, vagy urambocsá, elrettentésre szolgál. Más idézetek pedig (pl. Kosztolányi, Sánta Ferenc) anyanyelvünk magasztalását, különleges szépségét, feladatát, báját, ritmusát vannak hivatva közvetíteni.

A hűsz fejezet mottóval bevezetve fejezetcím nélkül — talán, hogy a hivatalosságot, a szakmaiságot ilyen módon is távolítsa az olvasótól — szól az élőbeszéd aktuális gondjairól, azok társadalmi, emberi háttéréről. Nem tanácsokat oszt, hanem szakmai alaposan fejti ki a hatékony kommunikáció nyelvi, gondolati, emberi oldalait. A továbbiakban a mottóval bevezetett egységeket mutatom be röviden.

Beszédegen közegben kénytelen *a beszédről írni*, mert hisz írásban összefoglaljuk, rendezzük a beszélt szöveget, alkalmazkodunk az írott szöveg követelményeire. A nyelvész mégis arra invitál bennünket, hogy egy képzeletbeli kandalló mellett figyeljük az élő beszédet, de azt is, aki „életre kelti, azt, aki beszél, az embert”. (5—7.)

Petőfi-vers kapcsán megmagyarázza olvasójának (Deme-idézet segítségével), mi a *kommunikáció*, milyen *jelzések* léteznek. Az emberi kommunikációt egyéb körülmények is segítik, gátolják, előzmények befolyásolják, szövegösszefüggések determinálják, az információk cseréjét lehetővé teszik vagy akadályozzák, bizonyos nyelvi, illetve kulturális, műveltségbeli szokások meghatározzák. (8—15.)

A *kommunikációs alapforma* legtöbbször nem zavartalan, és a körülmények számtalanul különböznek, ezért gyakori váltásra (hang, hangnem, szóhasználat, stílus, szerkesztés stb.) kényszerülünk. Egyszerű a helyzet, ha A \rightleftharpoons B ábra szerinti, egyenlő rangú információs helyzettel, párbeszéddel, beszélgetéssel van dolgunk. Ez a legritkább esetben ilyen sematikusan egyszerű, a nyelvi forma a gondolatnak, a beszédhelyzetnek, a hallgatónak, az emberi viszonyoknak is alá van rendelve, azaz ezektől kell függnie. Ez nem őszintétlenség, hamisság, hanem természetes alkalmazkodás. (16—24.)

A gyakorlott művész és előadó is rendszeresen átéli a lámpaláz, az elfogódottság

érzését. Az *előadás* egyoldalúsága új feladatokat jelent a beszélő számára. A közvetlen, nyelvi visszacsatolás hiányában, a hallgatóság összetételének változatosságában, az esetleges alá-főlé rendeltség állapotában az információátadás helyes módja más és más. Ilyenkor is a nyelv helyes használata az egyetlen „szabály”, ami a jó előadást befogadhatóvá teszi, a gondolatközvetítést segíti. (25—39.)

A *rádió* tájékoztató jellegű szövegei felolvasott írott szövegek voltak a legutóbbi időkhöz, így a befogadás csak alacsony hatékonyságú lehetett. *Szupraszegmentális* eszközökkel „javították” a fölolvast, de alkalmazkodni kellett az élőszóbeli gondolatközlés és gondolatátvétel igényeihez. Wacha Imre itt részletesen ismerteti az írásbeli és az élőszóbeli gondolatalkotás és gondolatátvétel különbségeit, sajátosságait. (40—49.)

A kommunikációt artistamutatványhoz hasonlítja: egymásrautaltság, fegyelem jellemzi, a csupasz teret pedig egyetlen eszközként áthidaló kettős tárcsa a nyelv. Ha nő a tér, a távolság, a nyelvnek, a beszédnek a szerepe annál fontosabb (E. T. Hall). Etológiai kutatások mutatják, hogy a távolságot nemcsak a körülmények (pl. színházi előadás) befolyásolják, hanem az emberi kapcsolatok, sőt népek sajátos szokásai is (azóta jelent meg erről A. Pease: Testbeszéd. 1989.), vagy pl. társadalmi protokoll. A *visszacsatolás* hiánya vagy minimuma esetében az egyetlen közvetítő eszköz a nyelv, a beszéd marad. (50—56.)

Beszédművön belüli bekezdések, mondatok *analízise* az előadó feladata, a hallgatót a *szintézis* (Deme: Szónokok, előadók kézikönyve. 1974. 116—117). Ezt a szintézist segíti az előadó a szupraszegmentális elemek (pl. mondatfonetikai eszközök) használatával. A láncszemek (szintén Deme hasonlatával élve) úgy lesznek láncná, ha egymásba is szerkesztjük őket, a mondatok így alkotnak *szöveget*. A beszédintonáció segít a hallgatónak a szöveget megérteni. A hangos közlemény így nem szóhalmaz lesz számára, hanem fontos, kevésbé fontos, régi és új, elhanyagolható és kiemelten lényeges szerkezeti elemek rendszere, amelyben a meghallás pillanatában el tud igazodni, azaz megérti, a kommunikációs tevékenység létrejön. (Akadály lehet pl. a megértésben a könyv szemléletes példája szerint egy-két hosszabb jelzős, melléknévi igenes szerkezet, amelyben a jelző tudvalévően megelőzi a jelzett szót, így elvezetheti a hallgató figyelmét, hiszen elszakítja a szorosan összetartozó részeket, láncszemeket. Akadályozza a megértést az állítmánytól távol kerülő, tíz elemből álló tárgyias szerkezet.) A *beszérintonáció* azonban nem képes csodákra, ezért a szerző felhívja a figyelmet, hogy „fogalmazási elveinken vagy szokásainkon kell változtatni, amikor élőszóra fogalmazunk”. Wacha Imre a tudatosan egyszerű és művészi fogalmazás példaképeként állítja elénk Illyés Gyulát. (57—73.)

Ebben a fejezetben öt élőnyelvi magnetofonfölvétel lejegyzését adja a szerző, hogy bemutassa a beszélők *gondolkodását*, fogalmazását, *szövegalkotását* — öt típusban. A riportalányok élethűen lejegyzett beszédének tanulságait egyenként elemzi Wacha Imre. A kép azonban általánosíthatóan lehangoló: tetten érhető gondolatatlanság, szerkesztetlenség, befejezetlenség, frázisok pufogtatása, üres kerekesség, nyögés, önállótlanosság, szavak áradása. Mindez éppen elég. Ha esetleg van is gondolat, a nyelvi kifejezés készsége hiányzik hozzá (pl. a harmadik riport). (74—89.)

A szerző levonja a *tanulságokat* az előző fejezet alapján: vagy a gondolat hiánya akadályozza a szövegalkotást, vagy a kifejezőkészségé, vagy — sajnos — mindkettő. A hétköznapi hallgató számára megtévesztő, hogy a tévében, rádióban megszólaló riportalányok, előadók beszédét nem nyers formában látjuk; sokszor nem vesszük észre a hibát; a megszólaló fölkészül; a tartalom elvonja figyelmünket a formáról: a tömegkommunikációban legtöbbször átszerkesztett, vágott szövegeket hallunk. Lehangolóak Wacha Imre tapasztalatai a Sátoraljaújhelyen rendezett Édes anya-

nyelvünk nyelvhasználati verseny eredményeiről is. Az általános kép azért is elkeserítő, mert az ott szereplő diákok a legjobbak közül valók. A főbb hibákat most nem sorolhatom föl. A főbb hibák okai a „nyelvi és társadalmi gondolkodás módjának jelenlegi helyzetével és állapotával” függenek össze. Az ötlet nem elég, a gondolat ezzel még nincs kész. Az ötleteket össze kell gyűjteni, rendszerezni kell, beszédművé kell alakítani, s világosan elmondani. Wacha Imre a gondolkodás *fáradtságos munkájára* hívja föl a figyelmet, s arra, hogy a fiatalokat éppen „az őszinteség, az igazság kimondásának és kimondhatóságának kérdése” izgatja. (90—98.)

A szerző Babits-idézet alapján mondja, hogy a szó még a gondolatnál is fontosabb. *Nyelvszociológiai* alapvetésekkel mutatja be a szóválasztás, a beszéd társadalmi alakulását, ezek ágait-bogait. Ilyenek: anyanyelvi tapasztalások, tudások 6 éves korig, iskolai oktatás, nyelvhelyességi mozgalmak, a nyelvi gyakorlat irányításának hiánya nyelvtudományi ismeretterjesztő formában. A ráismertetés és rendszerezés által segítheti az iskola a nyelvi tudatosságot, majd ezen is túllépve az ösztönösséget, amely a készségek lehető maximalitását jelenti. Ezt segíti: az olvasás, nyelvhelyességi mozgalmak, falusi természetes beszédkörnyezet. Így tudunk felkészülni a társadalmi érintkezés során „feltétlenül szükséges” *nyelvi kódváltásra*, a nyelvi és magatartásbeli választékoságra. S ha a szavak nincsenek meg, hiába a bölcs gondolat. (98—104.)

Más vélemény szerint a rossz kifejezési mód oka maga a tökéletlen *gondolat*. Vagy ismét más: a *nyelv* szegény a gondolatok, érzések gazdagságához képest. Wacha Imre (és József Attila) válasza: a nyelvnek az a része lehet szegényes, melyet „mi a nyelv egészéből mint sajátunkat felhasználunk” vagy csak ismereteink fokán ismerjük azt, s nem használati fokon. Így a következtetés kézenfekvő: nyelv és gondolkodás független egymástól, „bár a gondolat nem lehetséges nyelv nélkül, mégsem azonos teljesen”. A nyilvánosság előtti megszólalásban pedig legtöbbször hiányoznak a begyakorlott mozzanatok a leghelyesebb kifejezés megtalálásához. Ha a kifejezőkészség nem éppen korlátlan, nem bőséges, akkor nehéz rátalálni a megfelelő variációra a gondolat átadásához. (105—113.)

Illem és őszinteség, alakoskodás, tapintat és fogalmazás, igazságérzet és árnyalt kifejezés, szerepjátszás és körültekintő fogalmazás: ezeket a témaköröket fejtegeti ez a fejezet. A *kódváltás* kifejezést „szituatív gondolkodás nyelvi gondjai”-nak nevezi Wacha Imre. A nyelvi megformálás *hogyanjára* hívja föl a figyelmet a szerző: a vélemény kimondása, az elutasítás, az ellenvetés, a vita nem okoz gondot, ha a körülményekhez alkalmazkodó megfogalmazást használunk. S ez a szándékon is múlik, de a nyelv megfelelő birtoklásán is. (114—122.)

A nyelv, a beszéd a kommunikáció eszköze. A nyelv állomány, a beszéd tevékenység, működés: tartalomkifejezés, tájékoztatás, befolyásolás (l. Deme). Ez az emberi jelenség az én szempontjából előbb mikro-, majd makroközösségekben él, és a viszonylatok ága-boga igen gazdag: az *idiolektus* és a *köznyelvi norma* közötti igen gazdag színárnyalatokra hívja föl a figyelmet (l. Terts I.). Ezt a gazdagságot pedig mindenképpen ismernünk kell, tudnunk kell élni vele. (123—127.)

A kultúránként *más értékű jelek, jelzések* sok félreértésre adhatnak okot. A nyelvi jelek rendszerének sokszínűsége, eltérő jelentése, stílusértéke közösségenként változik. Van, aki a *Kezét csókolom* kifejezést „törvényesen” eltöröltetné a hűbéri eredet miatt. A merev szemlélet sem a köszönésben, sem egyéb nyelvi normák megválasztásában nem lehet célravezető, csakis a kapcsolat milyensége, a szándék minősége, az igen változatos nyelvi normák ismerete, alapos nyelvi műveltség igazíthat el bennünket a helyes nyelvi jel kiválasztásában. A szerző sorra veszi a kézenfekvő mindennapi megszólítási, megszólalási példákat, változó „szerepköröket”: szülő—gyermekviszonyban, rokonságban, baráti kapcsolatokban, iskolai hierarchiában, táguló tár-

sadalmi körökben más és más köszönést, megszólítást, hangnemet, más és más nyelvi jeleket vagyunk kénytelenek használni. Gyakorlati útmutatásokat találunk itt az igen szövevényes munkahelyi megszólalásokhoz, változatos szituációkban és a gyakran változó körülmények között. A *nyelvi viselkedés* rejtelmébe vezet be a szerző. (128—143.)

Két nyelvi szint, az *argós diáknyelv* és a tisztelettudó, felnőtthöz szóló *köznyelv* értékelésében az elsőt „fűtöttebbnek, szuggesztívabbnak”, érzelmdúsabbnak találja a szerző, s persze nem ezt ajánlja, de azt igen, hogy a köznyelvi megszólalás is legyen érzelmileg telítettebb, színesebb, ha a téma engedi. Ezután a diáknyelv és az argó minősítése következik a fejezetben, ami nem éppen hízelgő azokra nézve: elmarasztalja mindkettőt, mert mindig ugyanazokat a fordulatokat használják minden helyzetben, s így a kifejezések közhelyek lesznek hamarosan. S ráadásul durvaságokat és trágárságokat terjesztenek úton-útfélen. S mindezt tetézi, hogy tulajdonképpen legtöbbször szerepjátszás az egész: az érzelmek eltakarása, felnőtt példák utánzása, vezéregyéniségek majmolása, szokásos jópofaságra törekvés csupán. (144—150.)

Wacha Imre folytatja az *ifjúság nyelvéről* szóló pályamunkákból való szemeztetést. A durva meg- és felszólítások általánosak. A szókimondást neveltlenségnek minősítő tanárok pedig beszélgetés helyett mindig »nevelést kezdenek« — írja az egyik dolgozat. A fiatalok a felnőtt társadalomhoz eleve alakoskodva közelednek, s ennek társadalmi okait is feketén-fehéren leírja Wacha Imre: az indulatos, sietős, zsúfolt élet, csoportos foglalkozások, tévémeze, „mars aludni” — sajnos mindenki számára ismerős szituációk, s elnémult az iskola is. Fájdalmas tény, de igazi változás csak igen kevés történt e téren. A munkafüzetek kipontozott félmondatai, a tesztlapok „igen-nem” válaszai a recenzens tetszését sem nyerték meg soha. Sajnos, a memoriter elmaradt. Az árnyalt, könnyed kifejezés akkor valósulhat meg, ha ismereteink a témában eléggé mélyen bennünk vannak, s akkor hiteles is lesz a kimondott szó. Mindezt gyakorolni kell, félretéve a lustaságot, a rohanó világot, a korosztály furcsálló pillantásait vagy megjegyzéseit. (151—162.)

A szó, a beszéd (az írás) úgy segítheti a gondolat megszületését és azt, hogy átadásra alkalmas, megfelelő legyen, ha annak adekvát logikai rendben közöljük mondanódnkat. Ez követhet tanult sablonokat is, de lehetünk újítók, sőt a témának leginkább megfelelő rendet és nyelvezetet kell választanunk. (163—173.)

Nehéz spontán módon példamutatóan beszélni. A könyv gyakorlati példái is az írott nyelvi rétegből valók: szépirodalmi, értekező prózai részletek. A továbbiakban az írói, egyéni sajátosságokat figyelteti meg velünk Wacha Imre. József Attila egy hatsoros töredékének „megszületését” mutatja be a szerző a vers fogalmazványainak betoldásai alapján. A pontos, odaillő szavak keresése nemcsak a költő feladata. (174—178.)

A kisgyerek a szavakat ismételve tanulja. A dolgokat akkor tudjuk jól, ha el is tudjuk érthetően magyarázni (Tarkovszkij). A *gyakorlással* elérjük, hogy a tudás mélyen bennünk éljen, s az anyanyelvünk kitörölhetetlen mélységű legyen, főleg az alapszókinccs aktív rétege. Bővíteni kell szókinccsünket sok-sok olvasással, tudatos (meg)tanulással. A szókinccs nem minden: szupraszegmentális elemek tudatos alkalmazása (hangsúly, dallam stb.) egyáltalán a beszéd megértését, befogadását teszi lehetővé. Áldozatos munka árán élvezetet szerzünk hallgatóságunknak. Gyakoroljuk a fölolvast a könyvben alaposan bemutatott Illyés-részlet módjára, s akkor spontán beszédünk is tudatosabb, pontosabb, érthetőbb, értékesebb lesz, s bizton közvetíti az értelmet, az érzelmeket egyaránt. (179—188.)

A szerző kiindul a tünetből (lámpaláz), s befejezi az elsajátítandó tudással: az anyanyelv alapos birtokbavételével. A nyelvi önvizsgálat sorát választotta a könyv

szervezeti rendező elvéül, s erre építette a lehetséges megoldást: a fölismertetést, a gyakorlást, a megtanulást. Beszélgetés..., mely folytatást igényel. (189—191.)

A sok gyakorlati útmutatást adó, egyben magvas elméleti fejtegetést a szakirodalom bőséges listája zárja le. (193—196.)

K. Fábíán Ilona

Irodalom

Molnár Ildikó, *Nyr.* 103. (1979.) 3. 374—376.